

Самолук А. А. Формирование творческой активности личности в психолого-педагогическом дискурсе

В статье дана характеристика теоретическим основам и ключевым научным подходам к формированию творческой активности личности, проведен анализ сущности этой проблемы в творческом наследии отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: Творчество, творческая личность, развитие творческой активности, потребности, мотивации.

Samolyuk A. A. Formation of Creative Personality in the Context of Psycho-pedagogical Discourse

The major theoretical fundamentals and the main approaches to formation of creative personality are characterized. The analysis of study of the problem in Ukrainian and Foreign pedagogical science is provided.

Key words: creativity, creative personality, development of creative activity, needs, motivations.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 37.013.42:37.018.32

Л. Г. Цибулько

**ПРИЧИНИ ТА ПРОЯВИ ДЕПРИВАЦІЇ В ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ**

Зміна парадигми освіти в українському суспільстві визначає новий характер функціонування та розвитку вітчизняної системи освіти. В процесі реорганізації системи освіти особливо актуальними стають питання удосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

Вивченню передумов виникнення біологічного та соціального сирітства, пошукам засобів його подолання і забезпечення соціальної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, присвятили свої дослідження Л. Артюшкіна, В. Виноградова-Бондаренко, О. Карпенко, В. Оржеховська, І. Пеша, Н. Побірченко, Н. Сейко, С. Харченко, В. Яковлева, І. Янченко та ін. Проте специфіка прояву в зазначеній категорії дітей наслідків різних видів депривації, на наш погляд, недостатньо висвітлена в психолого-педагогічній науці і потребує подальшого вивчення.

Саме тому метою цієї статті є характеристика найбільш властивих дітям-сиротам, та дітям, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в закритих інтернатних установах, видів депривації.

У психолого-педагогічній літературі багато науковців зазначають, що життя дитини поза сім'єю приводить до виникнення особливого психофізичного стану – депривації, під якою розуміють відсутність можливості чи її недостатність для задоволення людиною якої-небудь життєво важливої психічної потреби [1, с. 62]. Цей стан виникає в особливих життєвих ситуаціях, коли індивід не має можливості задовольнити деякі основні психічні потреби протягом тривалого періоду. Механізм депривації пов'язаний із відчуженням дитини від конкретних стосунків зі світом людей і предметним світом, що викликає зміни в структурі особистості.

Розглянемо найбільш властиві дітям-сиротам, які виховуються в закритих інтернатних установах, види депривації.

Значущою для нашого дослідження в аспекті висвітлення причин і наслідків депривації є праця зарубіжних психологів Й. Лангмейєра і З. Матейчека, в якій, спираючись на результати власного багаторічного вивчення психічного розвитку дітей-сиріт, дослідники стверджують, що основою відхилень у розвитку і поведінці цих вихованців є психічна депривація, яку дослідники визначають як психічний стан, що виникає в результаті таких життєвих ситуацій, де суб'єкту не надається можливості для задоволення деяких основних життєвих потреб в достатній мірі і протягом тривалого часу [2].

Й. Лангмейєр і З. Матейчек на підставі глибокого вивчення явища психічної депривації виділили типи деприваційної особистості дитини в інтернатному закладі: соціально гіперактивний, тип соціальної провокації, пригнічений тип, добре пристосований, а також тип, який характеризується заміщенням задоволенням афективних і соціальних потреб [2, с. 11 – 14]. Розглянемо їх більш детально.

Соціально гіперактивний тип – діти комунікативні, відрізняються діями напоказ. Швидко зацікавлюються всім, що відбувається, але участі намагаються не брати. Зацікавленість до людей значно переважає над інтересом до гри, задач, речей. Вони лагідні, неагресивні і тому користуються симпатією оточення. В школі навчаються погано, навчання вважають розвагою.

Тип соціальної провокації – намагаються будь-якою ціною звернути на себе увагу дорослих. Вихованці дуже ревниві, агресивні, злі, постійно конфліктують з іншими дітьми, ображають, кривдять їх. У більш дорослому віці намагаються діяти на зло іншим, розбивають колектив. Інші діти намагаються з ними не вступати в контакти, не спілкуватися, бояться їх.

Пригнічений тип – вихованці пасивні в стосунках з дорослими і ровесниками, інтерес до речей переважає над інтересом до людей, до

спілкування. Оскільки ці діти майже не реагують на наближення і віддалення до них людей, про них часто постійно забувають вихователі, діти. Відповідно, з дітьми цього типу спеціалістам особливо необхідно проводити соціально-педагогічну роботу.

«Добре пристосовані» діти спокійно і стримано контактують з дорослими і дітьми, що їх оточують, можуть викликати емоційно-теплу прихильність вихователя, але якщо вони попадають в середовище, більш багате стимулами і складніше за структурою (сім'я і т. д.), то вони зазнають труднощів.

Формування особливості типу, який характеризується *заміщенням задоволенням афективних і соціальних потреб*, відбувається, коли дітям не була надана можливість отримати задоволення від безпосереднього соціального включення в групу і коли вони самі не здатні забезпечити для себе подібне місце в групі. Пізніше такі діти починають надмірно милуватися собою, в ставленні до інших агресивні, проявляють садизм, їхня поведінка «ненормальна», «чудацька», в результаті чого вихованці часто потрапляють до психіатричної лікарні.

Продовжуючи аналіз різних видів депривації, зазначимо, що Л. Просандаєва переконана в тому, що депривації вихованців інтернатного закладів сприяє також різке зниження необхідних дітям вражень (сенсорна депривація), зменшення емоційності при взаємних стосунках з персоналом закладу (емоційна депривація, тобто недостатня можливість встановлення інтимних емоційних стосунків з якою-небудь особою або розрив подібних емоційних стосунків, якщо такі були створені) [3].

Для нашого дослідження представляє також інтерес точка зору канадського психолога Д. Хебба, згідно з якою ототожнюється психічна і біологічна нестача особистості дитини-сироти. Подібно виникненню серйозних порушень в результаті загальної нестачі їжі, вітамінів, серйозні порушення можуть виникати і з причини психосоціальної нестачі: уваги, любові, піклування і т.д. У всіх цих випадках, на думку вченого, відбувається пригнічення основних функцій організму на душевному і фізичному рівнях, що проявляється в послабленні організму, депресії, неадекватній поведінці, аутизмі і т.п. [4, с. 58].

Л. Ядвіршис у своєму дослідженні додає до вищеназваних такі види деприваційних відхилень:

- культурна депривація – недостатній розвиток культурних потреб, наявність яких передбачається в сучасній цивілізації;

- когнітивна депривація – відсутність можливості розуміти і регулювати те, що відбувається навколо;

- соціальна депривація – обмежена можливість для засвоєння автономної соціальної ролі. Причиною цього перш за все є нестача контактів із зовнішнім середовищем [5, с. 110].

У межах нашого дослідження особливий інтерес представляє саме соціальна депривація вихованців-сиріт, на подолання наслідків якої й буде

спрямовуватися експериментальна соціально-педагогічна робота. Через це вважаємо доцільним навести висновки А. Прихожан і Н. Толстих, згідно з якими соціальна депривація має два наслідки. Перший характеризується невтомною потребою в любові при спілкуванні з оточенням, відсутністю вищих почуттів, пов'язаних з моральними (аморальними) вчинками, гострою емоційною реакцією на незначне зауваження, другий наслідок – почуття групової залежності, феномен «Ми». Інтернатівське «Ми» відрізняється від родинного почуття «Ми», яке відбиває належність до своєї сім'ї. Дітям-сиротам властиво ділити всіх на «свої» і «чужі», на «Ми» і «Вони». В ставленні до «чужих» вони виявляють агресію, займають відособлену позицію. Проте і в межах свого колективу вихованці інтернату нерідко обособлюються, можуть образити слабшого ровесника або дитину молодшого віку, що пояснюється нерозвиненою потребою у визнанні і любові, нестачею контактів вихованців із зовнішнім середовищем [4, с. 76].

Значну роль у формуванні негативних рис характеру особистості дитини-сироти відіграє материнська депривація, коли дитина з певної причини позбавлена матері (батьків), позбавлена любові й опіки з її боку. Ми повністю погоджуємося з вітчизняними дослідниками, які переконані, що дитині з перших днів життя необхідний емоційний зв'язок з матір'ю або іншою «постійною» дорослою людиною [1].

Проведені нами в процесі дослідження спостереження за вихованцями дитячих будинків і шкіл-інтернатів Донецької області дають змогу зробити висновок, що особливості психічного розвитку дитини-сироти в значній мірі залежать від віку, в якому вона залишилася без матері. Для дітей, які залишилися без батьків відразу після народження характерні невпевненість у своїх можливостях, здібностях, в'ялість прояву емоційних реакцій, невміння встановлювати нормальні стосунки з іншими людьми, замкнутість. Розвиток дітей, які були залишені матір'ю пізніше й усвідомили розлуку з нею, характеризується важкими емоційними переживаннями – почуттям непотрібності, покинутості. В результаті, діти втрачають довіру як до самих близьких людей, так і до всіх інших дорослих.

Г. Хаментускас виділяє два шляхи подолання дитиною цієї проблеми. Перший – дитина пояснює покинутість батьками покаранням за її негативні риси, за те що вона «погана», внаслідок чого основою її характеру стає занижена самооцінка, почуття провини, відсутність поваги до своєї особистості. Другий шлях – дитина перекладає всю вину на сім'ю, звинувачує в обставинах, які склалися, своїх батьків. Такі діти відрізняються злобливістю, ображеністю, агресивністю, характеризуються яскраво вираженою асоціальною поведінкою, нерідко стають правопорушниками [4].

Дуже вдало, на наш погляд, розкрито сутність і види депривації в посібнику «Соціальна педагогіка: мала енциклопедія» (за ред. І. Звереві),

де виділяються три види психічної депривації: сенсорна, емоційна, соціальна. *Сенсорна депривація* – часткове чи повне позбавлення дитини сенсорних (чуттєвих) потреб, неможливість виконувати сенсорні дії щодо сприйняття об'єктів. Причина виникнення деприваційної ситуації – не сформованість повідних (зорових, слухових, тактильних) аналізаторів, органів чуття чи відсутність відповідного досвіду сприйняття відповідних об'єктів, що призводить до виникнення деформованих уявлень про об'єкт. *Емоційна (афективна) депривація* – обмеження можливостей дитини виявляти своє ставлення до предметів чи явищ оточуючої дійсності, відсутність умов для розкриття розвитку емоційного досвіду. В екстремальних (критичних) ситуаціях, коли дитина не здатна знайти адекватний вихід, вона вдається до відповідних афективних реакцій: страху, уникання, агресії тощо. Емоційна депривація виникає тоді, коли дорослі не дозволяють дитині виявляти свої емоції, не дають можливості дитині вибирати емоційний малюнок у поведінці. Тому в дитини накручується негативна енергія, яка є підґрунтям до формування невротичного типу особистості. *Соціальна депривація* виникає, як і попередні. Вона виявляється в обмеженому колі спілкування дитини, стихійному характері зв'язків і ставлень, уникненні об'єктивних соціальних ролей, які дитина повинна виконувати відповідно віку в різних видах діяльності. Формування даного виду депривації частіше за все спостерігають у дітей, які позбавлені батьківського піклування, знаходяться в закритих виховних закладах. Появі такої депривації досить часто сприяють дорослі: батьки відмовляю від дитини чи проявляють до неї байдужість, вихователі невинувато дистанціюються від неї, демонструють жорстку виховну модель. Депривація нерідко супроводжується ізоляцією дитини від батьків, від середовища ровесників, від сприятливих умов соціального розвитку [5, с. 62 – 63].

Отже, основним фактором, який у найбільшій мірі травмує особистість вихованця-сироти є депривація – відсутність можливості чи її недостатність для задоволення людиною якої-небудь життєво важливої психічної потреби. Цей стан виникає в особливих життєвих ситуаціях, коли індивід не має можливості задовольнити деякі основні психічні потреби протягом тривалого періоду. Саме внаслідок депривації діти, які виховуються в інтернатних закладах, мають певну специфіку психофізіологічного і соціального розвитку, яка не може бути визначена за певними чіткими критеріями норми і патології.

Депривація виступає як причиною, так і наслідком дезадаптації вихованців-сиріт, сприяє суттєвій зміні психофізіологічного і соціального розвитку в бік, несприятливий для дітей-сиріт. Тому в соціально-педагогічній роботі з вихованцями-сиротами необхідно створювати умови щодо попередження розвитку депривації в цієї категорії дітей.

Перспективами подальшого розгляду питання можуть бути теоретичне обґрунтування та впровадження програми соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами щодо подолання наслідків депривації в цієї категорії вихованців.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с. **2. Лангмейер Й.** Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек ; пер. Г. А. Овсянникова. – Прага : Авиценум, 1984. – 334 с. **3. Просандаєва Л. Є.** Подолання депривацій підлітків у процесі культурно-дозвільової діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / Просандаєва Людмила Євгенівна. – К., 2001. – 190 с. **4. Лишенные** родительского попечительства : [хрестоматия] / сост. В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 2006. – 238 с. **5. Ядвиршис Л. А.** Преодоление депривации у детей в деятельности педагога / Л. А. Ядвиршис. – Брянск : БИПКРО, 1997. – 54 с. **5. Соціальна педагогіка** : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

Цибулько Л. Г. Причини та прояви депривації в дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

У статті подано визначення поняття «депривація» та розглянуто найбільш властиві дітям-сиротам, яких виховують у закритих інтернатних установах, види депривації. Автором доводиться, що депривація постає і причиною, і наслідком дезадаптації вихованців-сиріт, сприяє суттєвій зміні психофізіологічного і соціального розвитку в бік, несприятливий для дітей-сиріт.

Ключові слова: депривація, причини, прояви, діти-сироти, дезадаптація, школа-інтернат.

Цибулько Л. Г. Причини и проявления депривации у детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки

В статье дается определение понятия «депривация» и рассматриваются наиболее присущие детям-сиротам, которые воспитываются в закрытых интернатных учреждениях, виды депривации. Автором обосновывается, что депривация выступает как причиной, так и следствием дезадаптации воспитанников-сирот, оказывает содействие существенному изменению психофизиологического и социального развития в сторону, неблагоприятную для детей-сирот.

Ключевые слова: депривация, причины, проявления, дети-сироты, дезадаптация, школа-интернат.

Tsybulko L. G. The Reason and displays deprivation at children-orphan and children deprived of parental guardianship

In article definition of concept «derivation» is made and the most inherent are considered to children-orphan who are brought up in closed интернатных establishments, kinds deprivations. By the author it is proved that deprivation acts both the reason, and a consequence desadaptations pupils-orphan, assists essential change of psychophysiological and social development aside, adverse for children-orphan.

Key words: deprivation, the reasons, displays, children-orphan, desadaptation, boarding school.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 373.018.32:316.624-057.874

Н. М. Чернуха

**СУЧАСНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ**

Однією з соціально-педагогічних умов формування життєвої компетентності учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів є *доцільність відбору методів соціально-педагогічної роботи з учнями старших класів за даним напрямом*. Серед науковців цій проблемі приділяють увагу такі вчені, як О. Безпалько, М. Ромм, Т. Ромм.

У сучасній теорії соціальної педагогіки метод розглядають як сукупність підходів, прийомів, операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності [2]. Також під методом розуміють найкоротший шлях досягнення оптимальних результатів, що відповідають поставленим цілям. Нерідко методи соціально-педагогічної роботи визначають як складові методів соціальної роботи.

Метод у загальній практиці соціальної роботи виконує подвійну роль, оскільки він виступає як спосіб, шлях пізнання і застосування знань, що окреслені в науках про життєдіяльність людини і в соціальній практиці, і, водночас, – як конкретна дія, що сприяє якісній зміні реального об'єкту (суб'єкту) [8].

О. В. Безпалько визначає методи соціально-педагогічної роботи як сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання і розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання